

- of the domestic oil and gas complex on the modernization processes in the USSR–Russia (1939–2008)]. (Abstract of Doctor in history), Moscow.*
12. Slavkina, M. Razvitiye neftegazovogo kompleksa SSSR v 60–80-e gg.: bolshiye pobedy i upushchennyye vozmozhnosti [The development of the oil and gas complex of the USSR in the 1960s–1980s: big victories and missed opportunities]. URL: <http://hist.msu.ru/Science/LMNS2002/24.htm>
  13. Spravka o deyatelnosti tresta «Krymneftegazrazvedka» Ministerstva neftyanoy promyshlennosti Tsentralnomu Komitetu Kommunisticheskoy partii Ukrainy (vid – P. S.) Upravlyayushchego trestom «Krymneftegazrazvedka». 5 maya 1954 g. [Information about the activities of the Crimean Neftegazrazvedka trust of the Ministry of Oil Industry to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine for the Trust Manager of the Crimean Neftegazrazvedka. May 5, 1954]. TsDAGO Ukrainy. F. 1. Op. 24. Spr. 3630.
  14. Khromov, E. A. Problemy vybora strategii razvitiya neftegazovogo kompleksa SSSR v kontekste vedomstvennykh i regionalnykh interesov v kontse 1950-kh – pervoy polovine 1960-kh gg. [The problems of choosing a strategy for the development of the oil and gas complex of the USSR in the context of departmental and regional interests in the late 1950s and the first half of the 1960s.]. URL: http://brstu.ru/static/unit/journal_2/docs/number-24/135-142.pdf

УДК 314.748

ДЕМОГРАФІЧНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ГРУПИ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1991–2011 роки)

Бойко Микола, Федоренко Євгеній

У статті досліджується демографічна структура української етнічної групи на території Чеської Республіки протягом 1991–2011 рр. Порушується проблема відсутності у вітчизняній науці об'єктивної статистичної джерельної бази для оцінки міграційних втрат України, а також аналізуються перспективи залучення іноземних статистичних джерел для обрахунку масштабів еміграції населення України. Дослідження ґрунтується на підсумкових даних загальних переписів населення Чеської Республіки, що проводилися у 1991, 2001 та 2011 рр., які містять відомості щодо етнічних українців та русинів, котрі проживали на території країни. Розглянуто особливості статево-вікової структури української етнічної групи, а також особливості міграційних потоків з України до Чехії у міжпереписні роки. Значну увагу приділено динаміці зміни вікової структури української етнічної групи протягом зазначеного періоду. Проаналізовано причини і наслідки стрімкого демографічного омолодження української

етнічної групи у Чеській Республіці. Акцентовано увагу на виявлених у ході дослідження негативних тенденціях та ризиках для демографічної структури населення України.

Ключові слова: мігранти, еміграція, етнічна група, демографічна структура, національні меншини.

Зовнішня міграція населення є одним із невід'ємних суспільних процесів у сучасному світі, який породжує цілу низку соціальних проблем як у країнах-реципієнтах, так і у країнах-донорах. В економічно більш розвинених державах виникає необхідність вирішувати цілу низку питань, пов'язаних із необхідністю матеріального забезпечення великої кількості іммігрантів. Натомість країни, територію яких масово покидає населення, здебільшого у працездатному молодому віці, значною мірою втрачають соціально-демографічні перспективи, що також потребує вдосконалення державної соціальної політики. В обох випадках масове переміщення населення здатне провокувати сплеск соціокультурних конфліктів, стагнацію економічних кризових явищ та зростання внутрішньополітичної напруги.

Для України масова еміграція населення стала найбільш актуальною з набуттям державної незалежності і не втрачає своєї злободенності й зараз. Масовий виїзд громадян України за кордон, що розпочався у 1990-х рр. минулого століття, не втратив своїх загрозливих масштабів і зараз. Якщо на початкових етапах еміграція мала здебільшого тимчасовий характер і передбачала сезонний заробіток та подальше повернення трудових мігрантів на батьківщину, то в останні роки все більше українських громадян вдається до незворотних міграцій і виїздить на постійне місце проживання до інших країн.

Протягом двох останніх десятиліть в окремих країнах сформувалися численні міграційні групи етнічних українців, що проживають за кордоном на постійній основі, передусім у країнах Європи, у США, Канаді та Російській Федерації. Згадана проблема особливо загострилася внаслідок анексії Криму та бойових дій на Сході України, які призвели до нового етапу гострої соціально-економічної кризи в країні.

Незважаючи на значущість вищевказаних процесів, їхнє всебічне наукове дослідження ускладнюється передусім відсутністю об'єктивної статистичної джерельної бази. Українська державна статистика наразі не має у своєму розпорядженні дієвих методів, які б дозволили проводити максимально точний обрахунок кількості емігрантів, що залишають країну і, тим більше, враховувати їх основні соціально-демографічні та етнонаціональні характеристики, такі як статево-віковий склад, шлюбний статус, рівень освіти та професійно-галузеву зайнятість, етнічну приналежність, рідну мову тощо. У цьому питанні наука може апелювати тільки до соціологічних досліджень, в яких здійснюються спроби підрахунку кількості українських емігрантів. Зокрема, згідно з останніми даними,

наведеними «InterNations», станом на 2018 р. за кордоном проживало більше 8 мільйонів українців [7].

Принципово змінити ситуацію щодо дефіциту необхідних статистичних джерел могли б підсумки загальних переписів населення. Однак майже за 27 років державної незалежності в Україні було проведено тільки один перепис населення у 2001 р., тоді як за означений період для успішного координування розвитку соціально-демографічних процесів мало бути здійснено мінімум два загальні переписи. Перешкодою до вирішення такого важливого для розвитку української держави завдання стала банальна відсутність протягом 2009–2011 рр. (та і зараз) належного фінансування для підготовки, проведення та публікації підсумків загального перепису населення. Відповідно, такий стан речей унеможливує здійснення аналізу динаміки демографічних втрат України внаслідок масової еміграції населення за кордон.

У зв'язку з відсутністю необхідних вітчизняних статистичних джерел, для отримання інформації про еміграцію українського населення доцільно залучати інформацію статистичних баз даних іноземних країн, де є численні групи українських мігрантів. Зокрема, це стосується даних Європейської організації Євростат, звітів Міжнародної організації міграції (МОМ), а також підсумків переписів населення окремих країн та статистичних звітів інституцій та органів, що займаються проблемами імміграції.

Завдяки ретельному аналізу наявних джерел можна отримати інформацію стосовно регіонів розселення українських емігрантів, що проживають в тій чи іншій країні, проаналізувати динаміку чисельності українських мігрантів за останні десятиліття, а також дослідити основні зміни соціально-демографічних характеристик мігрантів.

У запропонованій статті здійснена спроба дослідити демографічну структуру мігрантів з України, котрі перебувають на території Чеської Республіки (далі ЧР), як країни, що має доволі високі індекси міграційної привабливості для емігрантів з України.

Метою дослідження є комплексний аналіз статеві-вікової структури української етнічної групи, що проживала на території Чехії протягом 1991–2011 рр. Дослідження ґрунтується на підсумкових даних загальних переписів населення ЧР 1991, 2001 та 2011 рр., які містять відомості щодо етнічних українців та русинів, котрі проживали на території країни.

Переписи населення, що проводилися на території ЧР, містять інформацію стосовно етнічних груп, які проживали на території республіки. При цьому слід враховувати, що програмами переписів 1991 та 2001 рр. з етнічної групи українців виокремлювалися русини, які є етнографічною групою у складі етнічних українців. І тільки перепис населення 2011 р. узагальнив відомості про українців як цілісну етнічну групу. Окрему увагу в переписах населення приділено особам, що мали посвідку на постійне проживання в республіці та довгострокові візи.

Згідно з переписом населення 1991 р. на території Чеської Республіки, що на той час територіально входила до складу Чеської і Словацької Федеративної республіки, проживали 8220 етнічних українців, які становили 1,4 % від загальної кількості національних меншин, які проживали в республіці, та 0,1 % від загальної кількості її населення. За чисельністю українська етнічна група перебувала на 8 місці, після етнічних словаків, сілезців, поляків, німців, мадярів, ромів. З них 5 433 особи були чоловічої та 2 787 – жіночої статі [2].

Вікова стратифікація української етнічної групи виглядала наступним чином: 4,2 % осіб мало вік до 14 років, 58,3 % – 15–19 років, 37,4 % – 65 років і старше. Найчисельнішу вікову групу серед етнічних українців становили особи у віці 65–69 років – 1 454 особи, що становило 16,4 % від загальної кількості етнічних українців у Чехії [2].

Загалом, українська етнічна група у ЧР була найстарішою серед найбільших груп національних меншин, що проживали в республіці. У відсотковому відношенні осіб, які перебували у віковій категорії «65+», серед етнічних українців було найбільше, тоді як серед словаків таких осіб нараховувалося 13,5 %, сілезців – 12,4 %, мадярів – 8,7 %, ромів – 1,7 %, поляків – 18,5 %, німців – 18,8 % [2]. Натомість осіб у віці до 14 років серед етнічних українців було лише 349 (4,2 % від загальної чисельності етнічної групи) [2]. Така тенденція пояснюється тим, що більшість етнічних українців оселилася в Чехії ще в 20-х роках ХХ століття, за часів другої хвилі еміграції українців, і з того часу чисельних міграційних потоків з України до Чехії не відбувалося.

Щодо гендерного аспекту, слід зазначити, що у 1991 році у ЧР проживало 5 433 жінки-українки та 2 787 чоловіків-українців. За віком структура жіночої статі: 0–14 років – 163 (3 %), 15–64 – 3150 (57,9 %), 65+ – 2 120 (39 %). Найбільше осіб жіночої статі перебувало у віці 65–69 років – 1 100 осіб (20,2 % від загальної кількості жінок). Вікова структура представників чоловічої статі виглядала так: 0–14 років – 186 (6,6 %), 15–64 роки – 1 651 (59,2 %), 65+ років – 950 осіб (34 %) [2].

Незначне переважання представників чоловічої статі у групах українських переселенців працездатного віку є логічним, оскільки міграційно більш мобільними є саме чоловіки.

Ситуація, пов'язана з наявністю значно більшої питомої ваги жінок у вікових категоріях 65+ років, також має своє пояснення. Оскільки в цьому випадку характеризуються дані на 1991 р., можна припустити, що водночас з біологічним чинником (у середньому менша тривалість життя чоловіків) ситуацію коригували й наслідки політичних процесів (зокрема, Друга Світова війна, внаслідок подій якої втрати чоловіків були також більшими).

Аналіз вікової структури української етнічної групи за матеріалами перепису 1991 р. дозволяє констатувати, що діаспора складалася переважно із представників старої української громади, яка сформувалася в чеських

землях у 20-х роках минулого століття, а також їхніх нащадків. Ще одним підтвердженням на користь цієї тези є той факт, що протягом існування СРСР великих міграційних потоків з території України не відбувалося.

Протягом 1990-х рр. кількість українських мігрантів на територію ЧР стрімко зросла, що стало наслідком передусім чеської міграційної політики. На той час економіка Чехії переживала період піднесення і потребувала наявності великої кількості дешевої робочої сили. Швидке економічне зростання вимагало значної кількості робочих рук, і це стимулювало масовий приїзд до ЧР українських мігрантів, переважно молодого віку.

Чеські статистичні джерела міжпереписних років містять відомості лише щодо громадянства. Ця інформація також є важливою, оскільки переселенцями з України були не тільки етнічні українці, але й представники інших етносів. Отже, для порівняння: станом на 1994 р. в країні перебувало 14 230 громадян України, натомість у 2001 р. їх кількість складала вже 51 825 осіб [3]. Оскільки стара українська громада складалася переважно із громадян Чехії або Словаччини, ця цифра вказує на реальну кількість новоприбулих до Чеської республіки громадян України протягом зазначених років.

Наступний перепис населення було проведено в ЧР у 2001 р. Згідно з даними перепису у країні перебувало 22 112 етнічних українців [6, 35]. Відповідно до цих даних відбулося суттєве зростання чисельності представників етнічної групи, а також збільшення питомої ваги українців у складі національних меншин: вони посіли 3 місце після етнічних словаків, поляків та німців та склали 2,2 % від загальної кількості національних меншин у ЧР [6, 35]. При цьому етнічні українці склали майже половину (46 %) від загальної кількості громадян України, які у 2001 р. знаходилися на території Чехії.

У порівнянні з матеріалами 1991 р., кардинальним чином змінилася і вікова стратифікація української етнічної групи: 9,5 % осіб перебувало у віці 0–14; 80,5 % – у віці 15–64 роки, особи віком 65 років та старше становили тільки 9,9 % [6, 35]. Фактично за період з 1991 до 2001 р. суттєво зросла чисельність дітей та осіб юнацького віку, які кількісно зрівнялися з особами пенсійного віку, частка яких в цілому стала меншою.

Загалом найбільша частка осіб з української етнічної групи перебувала у працездатному віці від 20 до 44 років (13 368 або 60,4 % від загальної кількості етнічних українців у ЧР [6, 35]. Найменша їх кількість – серед осіб пенсійного віку.

Статеву структуру української етнічної групи в цілому зберігалася: за абсолютними показниками залишалася переважання представниць жіночої статі (12 169) над особами чоловічої статі (9 943). Однак щодо відносних показників, то співвідношення питомої ваги представників різної статі помітно вирівнялося (у 2001 р. 55 % становили жінки і 45 % – чоловіки, тоді як у 1991 р. – відповідно 76,1 % і 33,9 %) [6, 35, 2].

Окрім цього, видозмінилася статевая структура представників різних вікових груп: жінки, як і раніше переважали чоловіків у вікових категоріях від 19 до 64 років (9 172 проти 7 883 осіб), а також пенсійного віку, однак трохи поступалися їм у вікових категоріях дитячого та юнацького віку (відповідно 48,9 % та 51,1 %). При цьому кількість осіб жіночої статі, які перебували у пенсійному віці, майже вдвічі перевищувала кількість чоловіків пенсійного віку: жінок нараховувалось 1 570 осіб, чоловіків – лише 623 особи [6, 35]. Найбільше жінок було у віковій категорії 20–49 років, а саме 7 141 особа, що становило 58,6 % від загальної кількості етнічних українців зазначеного віку.

Загальний аналіз статево-вікового складу представників української діаспори в ЧР за підсумками перепису населення 2001 р. дозволяє зробити декілька висновків. Протягом 1990-х рр. відбулася соціально-демографічна трансформація української етнічної групи. Передусім спостерігалась демографічне омолодження групи іммігрантів. До того ж, більш збалансованою стала їхня статевая структура. У підсумку слід підкреслити, що певна демократизація чеського законодавства щодо трудових переселенців посприяла масовому припливу заробітчан з України. Переважно це були люди молоді за віком і здебільшого чоловіки.

Зазначені процеси продовжувалися і протягом наступного десятиліття, причому, саме на 2003–2006 рр. припав пік виїзду з України населення до Чеської Республіки. Міграційні потоки з України стали більш масовими, і у 2009 р. чисельність громадян України, які перебували на території ЧР, становила вже 131 932 осіб [3]. Остання на сьогоднішній день максимально точна фіксація кількості етнічних українців, що проживають у ЧР, відбулась під час проведення перепису населення 2011 р. Станом на цей рік у Чеській Республіці проживали 55 253 етнічних українця [5].

Виявилось, що протягом десяти років з моменту перепису 2001 р. диспропорція у статевій структурі української діаспори вирівнялася, і навіть було зафіксовано незначне переважання чоловіків: 26 786 особи чоловічої статі та 26 476 – жіночої [5]. Цей факт засвідчив велику кількість новоприбулих мігрантів, основну частину яких склали чоловіки. Таку гендерну особливість складу іммігрантів-заробітчан опосередковано підтверджують і пріоритети у їхній галузевій зайнятості: будівництво, промисловість і сільське господарство [4]. Дві з названих сфер виробництва (промисловість і будівництво) традиційно є переважно чоловічими за специфікою професійної діяльності.

У поділлі представників різних вікових груп мігрантів за статтю також спостерігався певний гендерний паритет. У всіх вікових групах працездатного віку спостерігалась незначна перевага осіб чоловічої статі, однак, вона не перевищувала показник у 100 осіб. Лише серед вікових категорій 40–49 років кількість чоловіків помітно перевищувала кількість осіб жіночої статі (5 964 проти 5 689 осіб) [5]. Така тенденція може свідчити про різні

гендерні характеристики імміграційних хвиль з України до Чехії у 1990-х роках і на початку 2000-х рр. Можна стверджувати, що в 90-х роках минулого століття частіше мігрували з економічних причин саме чоловіки (ті особи, яким у 2011 р. виповнилося 44–49 років, чим і з'ясовується значна статева диспропорція, вказана вище). Сучасна ж міграція стає все більш гендерно рівномірною.

Поряд із цим, традиційним стало чисельне переважання жінок у вікових категоріях осіб пенсійного віку. Це засвідчує остаточне формування щодо української діаспори загальної демографічної тенденції – чим старшою є вікова група, тим більшим є переважання у її складі жінок над чоловіками. Починаючи з вікової категорії від 55 років і старше, кількість жінок набагато переважала кількість чоловіків. Серед осіб віком 65 років і старше кількість жінок становила 584 особи, а чоловіків – лише 310 осіб [5].

Разом із тим відбувалося подальше омолодження української етнічної групи. Якщо перепис населення 2001 р. зафіксував 2 193 осіб пенсійного віку, то у 2011 р. їхній показник становив лише 1 068 осіб, при тому, що загальна кількість українців у ЧР збільшилася більше ніж у два рази. В цілому частка осіб пенсійного віку серед української етнічної групи дорівнювала тільки 2 % від загальної кількості представників діаспори.

Найбільшу групу осіб як серед чоловіків, так і серед жінок, становили особи працездатного віку, які перебували у вікових категоріях від 25 до 54 років (а саме – 19 731 чоловіків та 19 071 жінок) [5]. При цьому спостерігаються великі кількісні розриви між окремими віковими категоріями як у чоловічого, так і у жіночого населення. Зокрема, серед чоловіків осіб віком від 20–24 років було вдвічі менше, ніж віком 25–29 років (1 777 – проти 3 524 осіб). Найімовірніше, основну роль у цьому відіграла більш активна участь у міграційних процесах старшої за віком категорії молодих чоловіків. Натомість серед жінок аналогічне кількісне співвідношення існувало тільки в найстарших вікових групах: 50–54 роки та 55–59 років (2 030 – проти 949 осіб) [5].

У цілому чисельність етнічних українців працездатного віку у 2011 р. становила 45 064 особи. З них 22 898 осіб чоловічої та 22 166 жіночої статі [5]. У порівнянні з показниками 2001 р. 2011 р. засвідчив про суттєве зростання кількості дітей, підлітків та юнаків. Важливо підкреслити, що загальна чисельність осіб віком від 19 років у 2011 р. становила 6 846 осіб, а це майже у 6,5 разів перевищувало показник кількості осіб пенсійного віку. Фактично спостерігалася ситуація, яка засвідчила наявність тенденції до створення сімей і народження дітей в середовищі іммігрантів, котрі перебували в Чеській Республіці.

Загалом у відсотковому співвідношенні вікова стратифікація станом на 2011 р. розподілялася так: особи працездатного віку – 84,6 %, особи дитячого та юнацького віку – 12,8 %, особи пенсійного віку – 2 % [5]. Серед іншого це

означало, що лише кожен 50-й представник української когорти перебував у пенсійному віці.

Проаналізувавши дані переписів населення, проведених у ЧР, можна констатувати, що протягом 1991–2011 рр. у країні сформувалася новітня група етнічних українців з числа мігрантів, які приїздили з незалежної України. Стрімке зростання кількості українських мігрантів у ЧР протягом зазначеного періоду супроводжувалося суттєвим омолодженням української етнічної групи. Ще однією особливістю стало значне збільшення кількості дітей та підлітків серед представників української етнічної групи. Зазначені тенденції безперечно вказують на величезні ризики для України, адже держава з кожним роком втрачає свій демографічний потенціал, що призводить до процесів старіння населення та зменшення його чисельності.

Abstract

The article deals with the demographic structure of Ukrainian ethnic group staying in the Czech Republic in 1991–2011. It touches the issue of the problem of the absence of objective statistical information sources in the national science for estimation of Ukrainian migration losses. It analyses the prospect of the involment of the foreign statistical sources for estiment of Ukrainian migration extent. The study is based on summarized data of population census of the Czech Republic in 1991, 2001 ,2011 which contained records about ethnic Ukrainians and Rusyns who lived in the country. It is reported about the features of age and gender composition of Ukrainian ethnic group in these years and of migration flows from Ukraine to the Czech Republic during the intercensal period. Special attention is paid to the dynamics of changes of age structure of Ukrainian ethnic group during the mentioned period. The article gives valuable information on causes and consequences of the rapid demographic rejuvenation of Ukrainians in the Czech Republic. The article provides the reader with some information about negative tendencies and risks for Ukrainian demographic structure.

Key words: migrants, emigration, ethnic group, demographic structure, national minorities.

Аннотация

В статье исследуется демографическая структура украинской этнической группы на территории Чешской Республики в течении 1991–2011 годов. Поднимается вопрос отсутствия в отечественной науке объективной статистической источниковедческой базы для оценки миграционных потерь Украины, а также анализируются перспективы изучения иностранных статистических источников для подсчета масштабов эмиграции населения Украины. Исследование основано на итоговых данных всеобщей переписи населения Чешской Республики, которые проводились в 1991, 2001, 2011 годах и содержат сведения касательно этнических украинцев и русинов, которые проживали на

территории Чехии. Рассмотрены особенности половозрастной структуры украинской этнической группы в 1991–2011 годах, а также особенности миграционных потоков с Украины в Чехию в период времени между переписями населения. Особое внимание уделено изменениям возрастной структуры украинской этнической группы за указанный период. Проанализировано причины и последствия стремительного демографического омоложения украинской этнической группы в Чешской Республике. Акцентировано внимание на выявленных в ходе исследования негативных тенденциях и рисках для демографической структуры населения Украины.

Ключевые слова: мигранты, эмиграция, этническая группа, демографическая структура, национальные меньшины.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Obyvatelstvo podle národnosti a podle věku a nejvyššího ukončeného vzdělání. Czso. URL: <https://www.czso.cz/documents/10180/25385875/15506886+41320507.pdf/d1b6af11-c43f-441f-8690-16abb5ce3606?version=1.0> (дата звернення: 10.04.2018).
2. Obyvatelstvo podle národnosti a pohlaví, pětiletých věkových skupin a státní příslušnosti 1991. Czso. URL: <https://www.czso.cz/documents/11308/25225901/tab07.xls/677dbbc3-6c76-4d46-b1b7-79320b95a4dc?version=1.0> (дата звернення: 9.04.2018).
3. Cizinci v ČR podle státního občanství 1994–2015. *Český statistický úřad*. URL: https://www.czso.cz/documents/11292/44321488/c01R04_2015.xlsx/d21d1384-0b76-4da7-a596-b85ae0f58696?version=1.0 (дата звернення 19.01.2018).
4. Sanderson M. Pracovní migrace ve střední a východní Evropě. *Demografie*. 2013. URL: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=857 (дата звернення 19.03.2018).
5. Sčítání lidu, domů a bytů (Tabulka) Základní výsledky. ČSÚ. URL: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-> (дата звернення 21.03.2018).
6. Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 obyvatelstvo Česká republika. *Český statistický úřad*. 2003. 304 p.
7. В РФ проживает 4,4 млн украинских мигрантов, в Канаде и Польше по 1,2 млн. Интерфакс-Україна, 2017. URL: <http://interfax.com.ua/news/general/465926.html> (дата звернення 24.03.2018).